

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

ILM SARCHASHMALARI

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining FILOLOGIYA, FALSAFA, FIZIKA-MATEMATIKA hamda PEDAGOGIKA fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

1.2021

**научно-теоритический методический журнал
Издаётся с 2001 года**

Urganch – 2021

Bosh muharrir dotsent **Ro‘zimboy YO‘LDOSHEV**

	TAHRIR HAY‘ATI:
JURNAL 2001-YILDAN CHIQA BOSHLAGAN	ABDULLAYEV Bahrom , fizika-matematika fanlari doktori, ABDULLAYEV Ikrom , biologiya fanlari doktori, professor, ABDULLAYEV Ilyos , iqtisod fanlari doktori, ABDULLAYEV Ravshanbek , tibbiyot fanlari doktori, professor, ABDULLAYEV O‘tkir , tarix fanlari doktori, ANNAMURATOVA Svetlana , pedagogika fanlari doktori, professor, BERDIMUROTOVA Alima , falsafa fanlari doktori, professor, DAVLETOV Sanjarbek , tarix fanlari doktori, DO‘SCHONOV Tangribergan , iqtisod fanlari doktori, professor, ERMETOVA Jamila , filologiya fanlari nomzodi, dotsent, HAJIYEVA Maqsuda , falsafa fanlari doktori, IBRAGIMOV Zafar , fizika-matematika fanlari nomzodi, IMOMQULOV Sevdiyor , fizika-matematika fanlari doktori, JO‘RAYEV Mamatqul , filologiya fanlari doktori, professor, JUMANIYAZOV Maqsud , texnika fanlari doktori, professor, JUMANIYOZOV Otaboy , filologiya fanlari nomzodi, professor, KALANDAROV Aybek , filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (mas‘ul kotib), NAVRUZOV Qurolboy , fizika-matematika fanlari doktori, professor, OLLAMOV Yarash , yuridik fanlari nomzodi, dotsent, OTAMURODOV Sa‘dulla , falsafa fanlari doktori, professor, PRIMOV Azamat , filologiya fanlari nomzodi, dotsent, QUTLIYEV Uchqun , fizika-matematika fanlari doktori, professor, RO‘ZIMBOYEV Safarboy , filologiya fanlari doktori, professor, RO‘ZIYEV Erkinboy , pedagogika fanlari doktori, professor, SADULLAYEV Azimboy , fizika-matematika fanlari doktori, akademik, SADULLAYEVA Nilufar Azimovna , filologiya fanlari doktori, SAGDULLAYEV Anatoliy , tarix fanlari doktori, professor, SALAYEV San‘atbek , iqtisod fanlari doktori, professor, SALAYEVA Muxabbat Soburovna , pedagogika fanlari doktori, SATIPOV G‘oipnazar , qishloq xo‘jalik fanlari doktori, professor, XODJANIYOZOV Sardor , pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (bosh muharrir o‘rinbosari), YOQUBOV Jamoliddin , filologiya fanlari doktori, professor, O‘ROZBOYEV Abdulla , filologiya fanlari doktori, O‘ROZBOYEV G‘ayrat , fizika-matematika fanlari doktori, G‘AYIPOV Dilshod , filologiya fanlari nomzodi, dotsent.
JURNAL OYDA BIR MARTA NASHR QILINADI	
2021 1(163)	

MUASSIS: Urganch davlat universiteti. Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyala agentligida 2020-yil 11-noyabrda ro‘yxatdan o‘tgan. **GUVOHNOMA № 1131.**

мурожаат вазифасини ўтайди. 오빠 *ўнна* «ака» муружатиининг этимологияси ҳам ўзига хос бўлиб, тарихан қўйидагича шаклланган.

오빠 *ўнна* «ака» муружати тарихан 오라비 *ўраби* шаклида бўлиб, асосан, бир ота-онадан туғилган, ёшидан қатъий назар, эркаклар учун умумий атама эди, аммо маъно ва шаклнинг ўзгариши натижасида айнан бир ота-онадан туғилган ўғил болаларнинг “қаттаси” деган маънони англаган. XVIII асрларда мазкур муружаатдан ўзларидан катта, кичик ёки тенгдош бўлган ўғил болалар фойдаланишган. «올» ва «아버» сўзларининг қўшилишидан ташкил топган бўлиб, *ота билан бир поғонада турувчи, аммо тажрибасиз йигит* сифатида талқин қилинган. XX аср бошларида 오라비 муружаати 읍바 *ўнба* кўринишида шаклланади. Айнан мана шу даврдан бошлаб, бу муружаат ўзидан ёши катта ўғил болалар ҳамда қариндош бўлмаган кишилар орасида фойдаланила бошлайди.¹ 오라비 *ўраби* вақт ўтиши билан нафақат шакл жиҳатидан, (읍바 *ўнба* шаклидан 오빠 *ўнна* шаклига ўзгарди), балки маъно жиҳатидан ҳам ўзгаришларга учраб, ака-ука маъноси қисқариб, фақатгина ўзидан катта бўлган ўғил болаларни ифодаловчи маънони англата бошлайди. Фақатгина оилада қўлланган мазкур муружаат вақт ўтиши билан, оиладан жамиятга тарқалиб, бугунги кундаги 오빠 *ўнна* кўринишида юзага келди.

Бугунги кунга келиб, қизлар ўзидан катта йигитларни, унаштирилган йигитларини ҳамда ўзидан юқори синфда ёки курсда ўқийдиган болаларни 오빠 *ўнна* деб чақиришади. Агар шахсга нисбатан тўғридан-тўғри муружаат қилинса, 오빠 *ўнна*, агар III шахс сифатида қўлланилса, аввал, исм, сўнг 오빠 (민수오빠) *ўнна* (*Минсу ўнна*) тарзида ифодаланилади.

오빠, 오늘 공연 보러 갈래? (Ака), бугун театр тамошасига борамизми?

Мазкур мисолда киз ўз акасига нисбатан муружаат қилган бўлса, ака, деб таржима қилиш мумкин. Агар ўзидан катта бўлган йигитга қарата қилинган муружаат бўлса, у ҳолда таржима қилинмасдан шундайлигича қолдириш мумкин.

Поғонали муносабатларда самимиятни ифодалайдиган ва «ака» маъносини берадиган муружаат бирликларидан яна бири эркакларнинг нутқида хос бўлган 형 *хёнг* «ака» муружаатидир. 형 *хёнг* «ака» ундалмаси акага, қайноғага, ўзидан катталарга, юқори синфда ёки курсда ўқийдиганларга нисбатан ишлатилади.² Эркакларининг нутқида 형 *хёнг* «ака» муружаати жиний гуруҳ етакчисига нисбатан ҳам қўлланилади.

형, 한가지 부탁이 있는데 들어주겠어? Ака, бир илтимосим бор эди, айтаверайми?

Жануби шарқий худудларда яшовчи аҳолининг маҳаллий шеvasида хёнг «ака» муружаати 시아 *шиа*, 히야 *хия* деб ҳам юритилади. Масалан, 형님 *хёнгним* муружаатини 성님 *сёнгним* ёки 행님 *хёнгним* деб атаб, қисқарган шаклида 형 *хёнг* деб талқин қилишади. Ёш болаларнинг тили энди чиқаётганида 형 *хёнга* деб, ᄒх ҳарфини айта олмаган ҳолатларда эса 영 *ёнга* деб юритилиш шакллари ҳам мавжуд.

Маълумки, қариндошлик терминлари нутқда қариндошлиги бўлмаган кишиларга нисбатан ҳам ишлатилади. Бунда уларнинг ёши инобатга олинади. Хусусан, ўзидан ёши катта эркакларга нисбатан аёллар нутқида 오빠 *ўнна*, эркаклар нутқида 형 *хёнг*, ўзбек тилида ҳар иккала жинс вакиллари учун ака, ёш қизларга корейс тилида 아가씨 *агаши*, ўзбек тилида *сингил*, ўрта ёшли эркакларга корейс тилида 아저씨 *ажоши*, ўзбек тилида *амаки*, ўрта ёшли аёлларга корейс тилида 아줌마 *ажумма*, ўзбек тилида *хола*, *келинойи*, шу билан бир қаторда, 사모님 *самоним* (мазкур хитоб шакли, асосан, зиёлилар ва юқори табақадагиларнинг аёлига нисбатан ишлатилади) деб муружаат қилиш мумкин.

Корейс тилида касбдошлар ўртасидаги муружаат шаклларида қариндошлик терминларидан ҳисобданувчи «ака» ва «опа» жуда кенг қўлланилади. Масалан, иш жойида киз ходимлар ўзаро 언니 *ўнни*, яъни «опа» деб муружаат қиладилар. Ўғил болаларда 형 *хёнг*, яъни «ака» деб муружаат қиладилар ва бундай ҳолатларда ушбу муружаат шакллари уларнинг ўзаро ака-ука ёки опа-сингил эканлигини англамайди. Исмга 님 *ним* (хоним ёки жаноб) қўшимчасини қўшиб ҳам муружаат қи-

¹<http://rbyweb.kr/2020/02/7876?ckattempt=1>

² Усмонова Ш. Корейс ва туркий тилларда ундалмалар. Тилшуносликнинг долзарб масалалари. Тошкент, “Университет”, 2004, 76-бет; Усманова Ш. Ўзбек ва корейс тилларида расмий муружаат шакллари. Лингвист. Илмий мақолалар тўплами. III, Тошкент, 2012, 163-бет.

лиш мумкин. Бу мавзу кишиларнинг касб-хунар ва лавозим билан боғлиқ мурожаат бирликларида кенг ёритилади.

Юқорида олиб борилган таҳлил натижаларига кўра қуйидаги умумий хулосаларга келинди:

1. Аёллар нутқидаги «언니» ўрни «опа» мурожаатининг этимологияси иероглифларга тақалувчи «안/앗, 옛» атга 니ни кўшимчасини бирлаштириш орқали шаклланган бўлиши мумкин деган фикр тахмин қилиниб, бундай ҳолда, «안/앗, 옛» ат «биринчи» деган маънони англатади. Демак, «안니, 앓니, 옛니» атни/анни/ўрни «биринчи туғилган» деган маънога эга. Бу атама катта опа сингиллар ёки катта аёлга нисбатан атама бўлиб ўзгартирилган. Замонавий корейс тилидаги «언니» ўрни «опа» мурожаати XX асрга келибгина муомалага киритилган деб қаралади.

2. Эркаклар нутқидаги 누나 нунна «опа» мурожаати ҳам 언니 ўрни «опа» мурожаати сингари, тарихий жараёни бошдан кечириб, шаклан қуйидаги кўринишларда ривожланган: 누의 нудан 누이 нуига, 누의님 нунимдан 누이님 нуиним кейин эса 누님 нуним шаклларида ривожланган бўлиб, бугунги кунда барчамизга таниш бўлган 누나 нунна кўринишидаги мурожаат XX асрдагина пайдо бўлди.

3. Аёллар нутқидаги 오빠 ўппа «ака» мурожати тарихан 오라비 ўраби шаклида бўлиб, асосан, бир ота-онадан туғилган, ёшидан қатъий назар, эркаклар учун умумий атама эди, аммо маъно ва шаклнинг ўзгариши натижасида айнан бир ота-онадан туғилган ўғил болаларнинг «каттаси» деган маънони англатган. Мазкур мурожаатдан фақатгина ўзларидан катта ёки тенгдош бўлган ўғил болалар фойдаланишган. XX аср бошларида 오라비 мурожаати 읍바 ўпба кўринишида шаклланади ва қўлланилиш ҳолати ҳам ўзгариб, бу мурожаатдан фақатгина аёллар фойдалана бошлайдилар.

4. Эркаклар нутқида хос бўлган 형 хёнг «ака» мурожаатини ўздан катта ўғил болаларга, юқори синфда ўқийдиган болаларга, қайноғасига қарата мурожаат қилинганда фойдаланилади. Жануби-шарқий ҳудудларнинг шеваларида эса ушбу ундалманинг 시아 шиа, 히야 хия кўриниши ҳам мавжуд бўлиб, 형님 хёнгним мурожаатини 성님 сёнгним ёки 행님 хёнгним кўринишида қисқарган шакллари ҳам бор.

Юқорида баён қилинган фикрларидан шундай хулосага келиш мумкинки, корейс тилида бугунги кундаги «ака» ва «опа» мурожаатларининг тарихий шаклланиш жараёнлари ўзига хос бўлиб, мазкур мурожаатларнинг барчаси ҳам тарихий шакли ҳамда қўлланилиш доирасини сақлаб қолмаган.

Cho'liyeva Gulchehra Toshpo'lot qizi (BuxDU o'qituvchisi)

INTONEMA HAQIDA

Аннотация. Mazkur maqolada og'zaki nutqning asosiy qismi hisoblangan talaffuz bilan bog'liq birliklar, xususan, intonema, uning o'zigagina xos ba'zi xususiyatlari tahlilga tortilgan. Intonema atamasining tilshunoslikka kirib kelishi, bu tushunchaning ayrim o'ziga xosliklari bayon qilingan. Shuningdek, o'zbek nutqi talaffuzi jarayonidagi intonemalarning turlari haqida fikr yuritilgan.

Аннотация. В этой статье анализируются единицы произношения, особенно интонема, которые являются основной частью устной речи, и некоторые ее уникальные особенности. Внедрение термина интонема в лингвистику, описаны некоторые особенности этого понятия. Обсуждаются также виды интонемов в произношении узбекской речи.

Annotation. This article analyzes the units of pronunciation, especially the intoneme, which are the main part of oral speech, and some of its unique features. The introduction of the term intoneme into linguistics, some features of this concept are described. The types of intonemes in the pronunciation of the Uzbek speech are also discussed.

Kalit so'zlar: nutq, intonatsiya, intonema, spiker nutq, aqliy intonema, ixtiyoiy intonema.

Ключевые слова: речь, интонация, интонема, говорящая речь, психическая интонема, произвольная интонема.

Key words: speech, intonation, intoneme, speaking speech, psychic intonation, arbitrary intoneme.

Nutq jarayonida bir-biriga qo'shilib, mutatsiyaga uchragan intonatsion elementlar nutqning intonatsion ko'rinishini hosil qiladi. Nutq ohangining vazifalari nihoyatda xilma-xil bo'lganligi uchun me'yoriy intonatsiyani aniqlashning yagona mezonni ajratish qiyin. Telefon ixtirochisi bo'lgan fizik olim Bell to-

vush tezligi-yu, uning ko'tarilish darajasini aniqlagan, shuning uchun tovush tezligining o'lchov birligi uning nomi (detsibell) bilan bog'liq. Ammo muhimi bu emas. Asosiysi, shu mashhur fizik olim tomonidan taklif etigan tovush balandligi me'yorini inson yoshligidanoq bilishi va unga amal qilishi lozim. Ya'ni:

- ◆ suhbat jarayoni (me'yor) – 40 db (detsibell) =madaniyatlilik belgisi;
- ◆ shovqinli holat (me'yordan oshish) – 80 db (detsibell) =madaniyatlilikdan chekinish belgisi;
- ◆ og'riqli holat (me'yorning buzilishi) – 130 db (detsibell) =madaniyatsizlik belgisi.

Bil'aks, boshqalar bilan muloqot, suhbat jarayonida tomoq pardasini yirtgudek holatda qichqirib gapirish kommunikantlar(ham so'zlovchi, ham tinglovchi)ning eshitish a'zolariga og'riq yetkazadi va bu so'zlovchining un paychalarini tiklanmas holatda zararlaydi yoki "o'ldiradi".¹ Biroq tovush balandligi bilan tovush ohangi aynan bir narsa emas. Chunki baland ovozda samimiyat, mehr tovlanishi, muhabbat pafosi sezilishi mumkin, aksincha, past ovozda mensimaslik, kibr, jirkanish ma'nolarini yuzaga chiqaruvchi ohang bo'lishi ham kutiladi.

Intonatsiya birligi intonema (ohang fonemasi, intonatsiya tuzilishi) bo'lib, u intonatsiya davri, ya'ni bayonot yoki uning qismini farqlash va bayonning kommunikativ turini, sintagmalarning semantik ahamiyatini, mavzularga va qismlarga bo'linish uchun yetarli bo'lgan intonatsion belgilar (parametrlar) to'plamini tashkil etadi.

Intonema atamasi ilk bora XX asrning 40-yillarida nashr etilgan rus tilshunosligiga oid darslik va qo'llanmalarda uchrashini kuzatish mumkin. Bevosita intonatsiya masalalari bilan shug'ullangan rus olimi V.A.Artyomov mazkur atamaning paydo bo'lishini Reformatskiy nomi bilan bog'laydi.²

V.A.Artyomovning fikricha, intonema turli intonatsion elementlarning odatiy naqshiga ega bo'lgan funktsional birligi bo'lib, bu borada intonem va intonatsion invariant tushunchalarini ajratish muhim. Odatda, birinchi atama til tizimi voqeligida nutqning ijtimoiy jihatdan yondashilgan nolisoniy birligi hisoblansa, ikkinchi atama esa spiker nutq – muayyan tilda zarur bo'lgan akustik xususiyatlarning nisbiy modeli (tuzilmasi) sifatida qaralishi nazarda tutiladi.

Intonema intonatsiya birligi, intonatsiya modeli, bayonning ma'nosi bilan bog'liq bo'lgan intonatsion fazilatlarini umumlashtirish natijasidir. Intonema intonatsion muntazamligni ta'minlaydi, bu nutqda intonatsion-semantik segmentlarni aniqlashga yordam beradi. Intonemaning moddiyati intonatsion elementlar (to'xtam, sintagma, rema va b.lar)dan hosil bo'ladi, ammo bu intonema shu elementlarning oddiy jamlanmasi degani emas. Intonemaning fizik jihati, odatda, muayyan til egalari nutqida mavjud sof intonatsion tovushlarning o'xshash tomonlari asosida umumlashma hosil qilishi bilan xarakterlanadi. Mutaxassislarining fikricha, intonemalar umumlashma to'plami muayyan tilda (masalan, o'zbek tilida, rus yoki nemis lisonida) so'zlashuvchilarning xotirasida saqlanadi va aniq nutq parchalarining talaffuzida yoki "hazm qilinishi" (tinglanishi)da me'yor vazifasini o'taydi.

Tilshunos olimlar intonemalarni semantik jihatdan tasniflab, ularni to'rt guruhga ajratadilar. Bular quyidagilar:

1) aqliy intonema (haqiqiy bo'linish intonemasi, ulanish darajasi intonemasi, ahamiyat darajasi intonemi, savol intonemasi, tasdiqlash intonemasi) sintaktik ma'nolar va kategoriyalarni ajratishga, nutq oqimini ajratishga va savolni tasdiqlash bilan taqqoslashga xizmat qiladi. Aqliy intonemalar har doim nutqda mavjud.

Intellectual intonemalarning qadriyatleri – bu nutqni shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan tilda aks ettirilgan aqliy faoliyat momentlari, ya'ni intonatsiya yordamida ikkita tanlangan bayon shakllaridan birini amalga oshirish kerak: bayonot (ma'lumot uzatish) yoki savol (ma'lumot olish istagi ifodasi).

Haqiqiy bo'linish intonemasi matnni paragraflarga, abzatslarga, jummalarga, sintagmalarga bo'lish uchun xizmat qiladi va pauza orqali amalga oshiriladi.

Muloqot intonemasi tarkibiy qism bo'yicha haqiqiy bo'linish birliklari o'rtasidagi munosabatni bildiradi. Ko'pincha, u ohangdor musiqadan iborat, ko'pincha, tezlikni pasaytirib yuboradi. Haqiqiy bo'linish intonemasi va aloqa intonemasi nutq oqimida o'zaro ta'sir qiladi.

Nutqning eng muhim tarkibiy qismlarini ta'kidlash uchun ahamiyatli intonema qo'llaniladi. Bu ikkilamchi balandlik sifatida sekin sur'at va kuchli zichlik bilan ajralib turadi. Muhimlik intonemasi,

¹ Yuldasheva D., Ashurbayeva R., Asadova Sh., Yusupova D. Use of an Integrative Research on the Education System.– Scopus: International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE) ISSN: 2277-3878, Volume-8, Issue-4, November, 2019, p. 7661 – 7664.

² Артемов В.А. Речевая интонация. Сб. «Экспериментальная фонетика». Вып. №3, Минск, 1971, с. 201.

odatda, sintagmaning bir yoki bir nechta soʻziga qaratilgan mantiqiy taʼsirni ifodalaydi;

2) ixtiyoriy intonema, bevosita, soʻzlovchi (axborot yetkazuvchi, kommunikant)ning nutq sharoitidagi holatiga bogʻliq. Tabiiyki, nutqiy sharoit, tinglovchining diskurs davomida kommunikantga taʼsiri, fatika, tashqi taʼsir (axborot uzatuvchining salomatligi, ijtimoiy holati, saviyasi, dunyoqarashi va h.)lar bilan uzviylashadi. Ixtiyoriy intonemalarning ohangdorligi, albatta, jamiyat qabul qilgan meʼyordan baland boʻladi. Chunki kommunikantning ruhiy holati soʻzida aks etmasa-da, buni soʻzlash ohangida bildirmasligi qiyin. Masalan, Eri Asadbekning, qizi Zaynabning ayanchli ahvolidan bexabar boʻlsa-da, oʻziga ham nomaʼlum bir tuygʻu koʻnglini gʻashlik buluti bilan chirmab turardi. Asadbekning telefonda toʻng ohangda gaplashishi uni ajablantirmas, bu holatga yillar boʻyi koʻnikib ketgan edi.¹

Yana bir misol.

– Xudo sening joningni qaytib berdi, bir oʻlib, bir tirilding, – dedi Jalil. – U dunyoga oʻtishingga bir qarich qoluvdi. Oʻlsam nima boʻlaman, deb oʻyladingmi hech?

Bu savol Asadbekning someligi soxta ekani, «amri maʼruf»ni tinglamayotganini fosh qilib qoʻydi.

– Senga gapiryapmanmi yo devorgami? – dedi Jalil zardali ohangda.

– Gapingni qaytar, tushunmadim, – dedim Asadbek yengil yoʻtalib.

– Eshitsang tushunarding, – Jalil shunday degach, savolini takrorladi.² Demak, parchada soʻzlovch (Jalil)ning tinglovchi (Asadbek) “soxta some”ligidan jahli chiqdi va bu uning zarda ohangida soʻzlashiga sabab boʻldi.

Ixtiyoriy intonemalarning ikki guruhi ajratiladi:

1) ixtiyoriy-neytral intonema (yetkazilayotgan axborotga soʻzlovchining shaxsiy munosabatini sezdirmaydi yoki kommunikantning uzatayotgan axborotiga befarq ekanligini bildiradi). Masalan,

– Qani endi otlaring, xunasalar! Ha, otmaysanlarmi! – dedi u hansirab.

– Baqirma, nega oʻkirasan? – dedi Soliyev *xotirjam ohangda*. Bu xotirjamlik, talvasadan yiroqlik «Qassob»ni bir oz ajablantirdi. Soliyevning ahvolidagi boshqa odam qoʻrqmagan taqdirida ham asabiy-lashmogʻi lozim edi.³

2) ragʻbatlantiruvchi intonema (buyurtma, kuchli zichlik, yuqori diapazon xos). Buyurtma qatʼiy aytiladi, soʻzlar aniq ajratilgan va taʼkidlangan, ohangda keng koʻtarilish oraligʻida boʻladi. Buyurtma intonemasini amalga oshirish variantlari: qaror, qiziqish istagi, ishontirish, ogohlantirish, soʻrov va b. Ushbu intonema toʻlqinga oʻxshash musiqa bilan ajralib turadi. Musiqa yuqori diapazonga joylashtiriladiki, suhbatdosh suhbatdoshga, odatdagidek, moslashadi. Masalan,

Bu safar ham ovozi chiqmadi, faqat lablari asta qimirladi. Hamshira lablarning qimirlashidan savolning mazmunini uqqanday, oʻsha soxta jilmayishini kanda qilmagan holda mayin kaftini uning peshonasiga qoʻyib:

– Xavotirlanmang, krizis oʻtdi, – dedi. Keyin dalda beruvchi ohangda qoʻshib qoʻydi, – balki, ertandin reanimatsiyadan umumiy xonaga olishar...⁴

Agar diskursda soʻzlovchining maqsadi nutqda ifodalanayotgan biror fikrni asosiy nutq voqeligiga aylantirmoqchi (gap qoʻzgʻamoqchi, eʼtibor qarattirmoqchi, baʼzan shu orqali biror axborotga ega boʻlmoqchi) boʻlganda ham ragʻbatlantiruvchi intonemadan foydalanadi. Chunonchi, Bu gap barchaga yoqib tushdi va hammalari bundayin fikr oʻz shuurlarida azaldan bor boʻlganligini, lekin bu qadar sodda hamda taʼsirchan tarzda oʻylab koʻrmaganliklarini, lozim boʻlsa, bundayin sodda yoʻsinda ifoda etolmasliklarini ham tan oldilar. Shuning uchun suhbatdoshlarning bari mamnun bir qiyofada, suhbatning nihoyasidan rozi boʻlib, yengil tin oldilar.

– Chizmalarni ertaga koʻrib chiqamiz chogʻi? – dedi Vositiy «tursak ham boʻlar», degan ohangda.⁵

Agar biz biror narsani isbotlash, tushuntirish asnosida talaffuz qilgan (tarkibi orfoepik meʼyorlarga mos kelmaydigan) jummalarning barchasi ixtiyoriy intonatsiyaga misol boʻla oladi;

3) hissiy intonemalar soʻzlovchining hissiy holatini ifoda etishga xizmat qiladi, tuygʻulari (gʻazab, qoʻrquv, muloyimlik, qaygʻu, nafrat, befarqlik, xafagarchilik, shodlik, uyalish, ajablanish va h.)ni intonatsion vositalar bilan ifoda etadi.

Hissiy intonemalar insonning ruhiy kechinmalari bilan bogʻliq boʻlib, ularni ifodalashda mustaqil

¹ Malik T. Shaytanat. IV kitob, 2-bet.

² Shu kitob. 9-bet.

³ Shu kitob. 17-bet.

⁴ T.Malik. Shaytanat. IV kitob, 51-bet.

⁵ Jaloliddin N. Oraliq. Roman. 78-bet.

nutqiy birliklar (his-hayajon undovlari, ritorik so'roqlar, undov gaplar va b.)dan foydalaniladi. Ammo bu belgilarni ifodalash uchun kommunikantga tegishli hissiy holatining mavjudligi nutq momentida shart bo'lmashligi ham mumkin. Har bir hissiy intonemaning o'ziga xos xususiyatlarini bilish muhimdir. Masalan, g'azab intonemasi intensivlikning oshishi, pasayishi bilan tavsiflanadi; qayg'u intonemasi ohangning kichik o'zgaruvchanligini yuzaga keltiradi, bunda sintagmaning boshlanishi qizg'in bo'lib, keyin intensivlik pasayadi yoki uzilib qoladi; befarqlik intonemasi ohang quruq, sovuq, pasaygan intensivlik, shuningdek, befarqlik holati xatti-harakatlardagi kabi intonatsiyada ham shunchalik aniqlanmagan mavhumlik seziladi. Xursandchilik intonemasida baland "sakrash" ohangi, ko'tarinkilikning davomiyligi, «yengil», «iliq» tembr kuzatilsa, ajablanib intonemasida ovoz balandligi yuqoridan pastga qarab yunaladi va hayrat, hadiksirash holatlari bilan uyg'unlashib ketadi;

4) ijobiy intonemada ekspressiv ekspozitsiyalar, yoqimli hodisalar, chiroyli narsa-buyum, ko'rinish, tafsilotlarning (inson ruhiy holatiga mos) salbiy bo'lmagan xususiyatlari intonatsion vositalarga ko'tarinkilik bag'ishlashga xizmat qiladi. Ushbu intonemalarning semantikasi idrok, sezgi, tasavvur kabi ruhiy jarayonlar bilan bog'liq. Ijobiy intonemalar orasida quyidagilar ajralib turadi: «katta» («kuchli», «arziqli», «yuk bosadigan») ma'nolarga ega bo'lgan intonema ovozning past darajasi, ya'ni past chastotalar, hissiy uzunlik, sekinlashuv bilan xarakterlanadi: «kichik» («kuchsiz», «yilt etgan», «miltiragan») ma'nolariga ega bo'lgan intonema baland ovoz bilan ifodalanadi (O'qishga kirdim!); «tez» («shoshilinch» va h.) ma'nolariga ega bo'lgan intonema tezlashtirilgan sur'at bilan tasvirlanadi; «sokin» («uzoq», «uzun») ma'nolariga ega bo'lgan intonema sekinlashgan, shiddati past uzunlik bilan ajralib turadi.

Inson nutqiy sharoitga qarab, intonemaning barcha turidan unumli foydalana oladi.

Ибрагимов Хайрулла Хамдамович (ЖДПИ, ўқитувчи)
ТЎРА СУЛАЙМОН ИЖОДИДА ТЕОМОРФИК МЕТАФОРА

***Аннотация.** Ушбу мақолада метафора маъно кўчиши йўлларининг сермахсул тури саналган – Теоморфик метафора (илохий номлар) ҳақидаги ва ундан шоир Тўра Сулаймоннинг ўз асарларида маҳорат билан қўллаганлиги мисолида очиб берилган.*

***Аннотация.** В данной статье ведется речь о широко распространенном виде метафоры – теоморфической метафоре (наименование богов), и раскрывается данный троп на примере использования поэтом Турой Сулайманом в своих произведениях.*

***Annotation.** In this article the art skills, the miracle of pen, most effective ways of transferring means of metaphor and its considered type as Theomorphic metaphor(holy scriptures) are given. The author also tried to reveal how Tura Sulayman used them with enthusiasm in his works.*

***Калит сўзлар:** метафора, Антропоморфик метафора, зооморфик метафора (ҳайвон номлари), фитоморфик метафора (ўсимлик номлари), космоморфик метафора (осмон жисмлари номи), абиморфик метафора, теоморфик метафора, тангри, малак, фаришта, пари, санам, шайтон.*

***Ключевые слова:** метафора, антропоморфическая метафора, зооморфическая метафора (названия животных), фитоморфическая метафора (названия растений), космоморфическая метафора (названия небесных существ), абиморфическая метафора, теоморфическая метафора, Всевышний, фея, ангел, пери, дева, дьявол, идол, черт.*

***Key words:** metaphor, anthropomorphic metaphor, zoomorphic metaphor (names of animals), phytomorphic metaphor (names of plants), cosmorphic metaphor (names of space bodies), abiomorphic metaphor, theomorphic metaphor, God, Heaven, Angel, Virgo, Devil.*

Ўзбек тилининг тасвир имкониятлари шу даражада ранг-барангки, сўз серкирралиги ойнадек намоён бўлади. Тилимиздаги мавжуд сўзлар маъноларининг ўсиши маъно кўчиши, кенгайиши ва торайиши тарзида рўй беради. Борликдаги нарса-ҳодиса, белги-хусусият, ҳаракат-ҳолат номлари маълум бир асосга кўра бошқа нарса-ҳодиса, белги-хусусият, ҳаракат-ҳолат номи сифатида ҳам қўлланилади. Бундай вақтда битта ном бир неча нарса-ҳодиса, белги-хусусият, ҳаракат-ҳолатнинг номи сифатида хизмат қилади.

Сўзларда маъно кўчиши нима асосида кўчишига кўра метафора, метонимия, синекдоха, вазифадошлик, киноя каби турларга бўлинади.

Нарса-буюм, воқеа ва ҳодисалар ўртасидаги ўзаро ўхшашликка асосланган маъно кўчишига метафора дейилади. Метафора кўчма маъно ҳосил қилишнинг энг кенг тарқалган усулларида би-

Ergasheva Muborak Qozoqboyevna. “Kompyuter grafikasi” fanini o‘qitishda Corel Draw dasturining afzalliklari.....	95
Садирова Камола Ғиёзовна. Эшителида нуқсони бўлган болаларнинг ақлий ривожланиш йўллари.....	97
Abdullayeva Maftuna Muxitdinovna. Surdopedagogika ta’lim yo‘nalishida tahsil oluvchi talabalarda empatiya kasbiy sifatini rivojlantirishda o‘quv va ishlab chiqarish amaliyotining ahamiyati.....	100
Турабова Севара Каттакуловна. Талабаларнинг аргументатив компетентлигини ривожлантиришда баҳс-мунозара методининг аҳамияти.....	102
Бабаходжаева Наргиза Мухитдиновна. Программно-методический комплекс в качестве эффективного средства использования информационных технологий в преподавании предмета теория алгоритмов.....	105
Allaberganova Muyassar Rimberganovna, Ashirova Anorgul Ismoilovna, Baltayeva Iroda Ismoilovna, Xajiboyeva Surayyo Maxmudjonovna. Articulate storyline dasturida elektron resurs yaratish metodikasi.....	112

ILMIY AXBOROT

Расулов Сайдулла Қурбонovich, Тўрамқулов Шокир Нормуминович. Зарафшон воҳасининг биогео-кимёвий худудларида яшовчи кичик мактаб ёшидаги болалар соч таркибидаги макро- ва микро-элементларнинг соматометрик кўрсаткичлар билан ўзаро боғлиқлиги.....	117
Мамадалиев Жавлонбек Абдумуталиб ўғли. Андижон вилояти суғориладиган ерлар сифатини баҳолаш.....	122
Джумақулов Шухрат Баходирович. Маҳалла маънавий тарғибот объекти сифатида.....	124
Ражабов Ўткиржон Хурсаналиевич. Ижтимоий муҳитнинг шахс таракқиётидаги ўрни ва роли.....	127
Исомиддинов Азизбек Абдумажидович. Харакатлар стратегияси ва ёшлар интеллектуал салоҳиятининг ижтимоий-маданий омили.....	130
Алламуратов Нурлыбай Есемуратович. Қорақалпоқ тилида компонентли юридик терминларни боғловчи воситалар.....	133
Choriyev Shokir Mamadaminovich. Chipqon atamasining fonetik, etimologik-semantik xususiyati.....	137
Аширбаева Дилором Равшановна. Корейс тилидаги ака (형/오빠) ва опа (누나/언니) мурожаатларининг этимологияси ва қўлланилишига доир.....	139
Cho‘lliyeva Gulchehra Toshpo‘lot qizi. Intonema haqida.....	143
Ибрагимов Хайрулла Ҳамдамович. Тўра Сулаймон ижодида теоморфик метафора.....	146
Каримов Рустам Абдурасулович. Параллел корпуснинг лингвистик, хорижий тил лингводидактикасидаги аҳамияти ва таржимонлик соҳасидаги имкониятлари.....	150
Махмудова Муаттар Махсатиллоевна. Й.В.Гёте “Ғарбу Шарк” девонининг Мақсуд Шайхзода ва С.С.Бухорий таржималарига хос хусусиятлар.....	153
Atabekova Feruza Hujamkulovna. Vadiiy asarlarda realiyalar tarjimasini.....	157
Эрданов Зафар Даминович. Зулфиянинг поэтик маҳорати ва ўзбек таржимашунослиги муаммолари.....	160
Қурбанова Мунаввар. Шекспир услубидаги тизимли ва структуравий яхлитлик.....	164
Атажанов Сарвар Самандарович. Эркин Самандарнинг асар бадииятида турғун ўхшатишлардан фойдаланиш маҳорати.....	167
Низамова Феруза Алимуллаевна. Алишер Навоийнинг форсий ижодидан бир қатра.....	171
Умрзақов Ислон Исроилович. Уильям Фолкнер асарларида “вақт” категорияси.....	173
Nusratilloeva Dilnoza Nusratilloeyevna. Xurshid Davron lirikasida tarixiy shaxslar obrazi.....	177
Nizomova Shoxista Shodiyevna. Zamonaviy she’riyatda suv va olov bilan bog‘liq obrazlarni ifodalash an’anasi.....	182
Эгамбердиева Азиза Мустафаевна. Таълимда ёшлар ташаббускорлигини оширишда фаол фуқаролик позициясининг ўрни.....	184
Мамаюсупова Диловархон Бегматовна. Давлат-хусусий шериклигининг мазмуни ва ўзига хос хусусиятлари.....	188
Sheraliev Shirin Abdisalomovna. The Problem of Interaction of Language and Religion.....	194
Khodjaniazov Sardor Umarovich, Jumaniyazova Nasiba Odilbekovna. Teaching Tourism Police with Cultural Intelligence.....	196